

دانشنامه میزان الحکمه

نرگس نیکوبیان

دانشنامه میزان الحکمه، محمد محمدی ری‌شهری و همکاران، قم؛
مؤسسه دارالحديث، چاپ اول ۱۳۸۴، وزیری، ۵۳۴+۵۲۰+۳۹۶ ص، فارسی.

دو نکته مهم در احادیث اسلامی، توجه مؤلف میزان الحکمه را به خود جلب کرد که الهام‌بخش اصلی تألیفات حدیثی ایشان به ویژه میزان الحکمه بوده است:

اول، ظرفیت بی‌نظیر قرآن و حدیث در پاسخ‌گویی به نیازهای اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه، به گونه‌ای که تبیین حقیقی و درست آنها، هواداران فراوانی را در پی خواهد داشت. دوم، مفسر بودن احادیث اسلامی، مانند آیات قرآن، تنظیم احادیث به صورت موضوعی، علاوه تأثیر در تشخیص میزان صحت و یا سقم احادیث، موجب فهم دقیق آیات و روایات نیز می‌شود و دسترسی و بهره‌برداری از آنها را آسان سازد.

این اقدام در خصوص احادیث غیر فقهی که در عصر حاضر، فوق العاده ضروری و مورد نیاز است، بر زمین مانده بود تا اینکه ایشان در سال ۱۳۳۷ تصمیم می‌گیرد احادیثی را که نظر ایشان را جلب می‌کند، به صورت موضوعی در آورد. بدین صورت تألیف میزان الحکمه آغاز و کار ادامه پیدا می‌کند تا اینکه در سال ۱۴۰۵ ق پایان می‌پذیرد.

محتوا و سبک نو و سهل الوصول بودن این اثر، استقبال گرمی را به دنبال داشت، به طوری که تاکنون مجموعاً حدود بیست بار تجدید چاپ و ویرایش شده است.

تکامل میزان الحکمه الگویی مناسب برای کتابهای پرستقبال است. هر کتاب در هر درجه از اهمیت باشد، قابل ارتقا بخشیدن است. باید کوشید این قبیل آثار همواره تکامل یابند تا استفاده از آنها بیش از پیش آسان شود.

اگرچه این نوشته عهده‌دار معرفی دانشنامه میزان الحکمة است، اما پیش از آن، به اجمال چاپهای قبل معرفی می‌شود.

ویرایشها و چاپهای مختلف

استقبال زیاد از نخستین چاپ میزان الحکمة، نویسنده را بر آن داشت تا با همکاری چند تن از محققان، اقدام به تکمیل آن نماید و تاکنون هم به صورتهای گوناگون چاپ و نشر یافته که مشخصات کتاب‌شناختی آنها را به ترتیب تاریخ نشر، ذکر می‌شود:

۱. میزان الحکمة، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۲-۱۳۶۳ش، ۱۰ ج، رقعی.
۲. میزان الحکمة، ویرایش جدید، قم، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۷۵ش، ۵ ج، وزیری. (جلد پنجم فهارس است) سال ۱۴۱۹ق، چاپ افست آن با اوراق کمتر در بیروت در ۹ و ۱۲ جلد به طور جداگانه چاپ و منتشر شد.
۳. میزان الحکمة با ترجمه فارسی، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۷۷-۱۳۷۸ش، ۱۵ ج، وزیری. (جلد پانزدهم فهارس است) این چاپ همراه با ویرایش سوم متن عربی است.
۴. میزان الحکمة، ترجمه محمدعلی فاضل، لاهور، مصباح الهدی، چاپ اول، ۱۴۱۶ق، وزیری. متن عربی همراه با ترجمه اردو است.
۵. منتخب میزان الحکمة، تلخیص سیدحمید حسینی، قم، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۴۲۲ق، ۱ ج، وزیری.
۶. منتخب میزان الحکمة با ترجمه فارسی، تلخیص سیدحمید حسینی، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۱ش، ۲ ج، وزیری. این مجموعه در یک جلد رحلی نیز به چاپ رسیده است.
۷. گزیده میزان الحکمة، تلخیص سیدحمید حسینی، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۱ش، ۱ ج، وزیری. بدون متن عربی است.
۸. موسوعة میزان الحکمة، قم، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۳ش، وزیری. تاکنون جلد نخست این اثر چاپ شده است و پیش‌بینی می‌شود به پنجاه جلد برسد.
۹. دانشنامه میزان الحکمة، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۴ش، وزیری. این اثر در واقع همان موسوعة میزان الحکمة که همراه با ترجمه است تاکنون سه جلد آن چاپ و پیش‌بینی می‌شود حدوداً به صد جلد برسد.

دانشنامه میزان الحکمة

این اثر نتیجه مطالعه همه منابع روایی شیعه و اهل سنت است که نهایی‌ترین شکل تکامل یافته میزان الحکمة می‌باشد. برای کتاب می‌توان ویژگیهای زیر را برشمرد، هرچند بخش عمده‌ای از این ویژگیها در چاپهای قبلی نیز مشهود است:

۱. این اثر تنها یک مجموعه حدیثی اخلاقی نیست، بلکه هدف، نگاه جامع به معارف دینی است که فهم عمیق تعالیم الهی را به ارمغان بیاورد.

موضوع‌بندی متون اسلامی، اعم از قرآن و حدیث، در این مجموعه به صورت کاربردی و منطبق با نیازهای روز در زمینه‌های مختلف اعتقادی، اخلاقی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، تاریخی و... است. البته ناظر به روایات فقهی نیست.

۲. اگرچه به اسناد روایات پرداخته نشده، اما با بهره‌گیری از تحلیل محتوایی احادیث و چینش احادیث مشابه و هم‌مضمون با قرآن و عقل و دیگر احادیث معتبر، تا حدود زیادی احادیث نامعتبر کنار گذاشته شده است.

۳. آیات و احادیث ذیل مدخلهای خاص گرد آمده‌اند و به ترتیب الفبایی مدخلهای عربی چیده شده‌اند. ذیل هر عنوان، ابتدا آیات مربوط آمده و پس از آن، احادیث منقول از پیامبر اعظم (ص) و اهل بیت گرامی ایشان تا امام مهدی (ع) به ترتیب آمده‌اند، مگر احادیثی که درصدد تفسیر آیات قرآن هستند، بر همه روایات مقدم شده‌اند. البته، گاه هماهنگی چند روایت در مضمون، موجب عدم رعایت این ترتیب شده است.

۴. علاوه بر جمع‌آوری احادیث، هر جا نیاز به تصحیح متون بوده، انجام شده و نیز واژه‌های دشوار در پاورقی توضیح داده شده‌اند.

هم‌چنین گاهی جهت ترک بهتر حدیث، افزودن کلمه یا توضیحی مناسب تشخیص داده شده است. جهت رعایت امانت، این قبیل توضیحات در گوشه آمده است.

۵. تلاش شده از تکرار احادیث و تداخل عناوین، حتی‌المقدور خودداری شود.

۶. متن عربی آیات و روایات با اعراب‌گذاری در سمت راست صفحه آمده و ترجمه آنها در صفحه روبه‌رو است.

۷. معیار گزینش یک حدیث از میان احادیث متعدد، رسایی و فراگیری آن بوده است، هرچند از منبعی ضعیف‌تر باشد. در صورت تشابه احادیث، متن معتبرترین منبع، مقدم داشته شده است.

۸. اگر حدیثی، هم از پیامبر (ص) و هم از یکی از اهل بیت (ع) روایت شده سخن پیامبر (ص) در متن آمده و در پاورقی به روایت دیگر اشاره شده است.

۹. اصطلاح حدیث، فقط بر متن حاکی از قول و فعل و تقریر معصوم (ع) اطلاق می‌شود. لذا متون منقول از صحابیان و راویان ذکر نشده است، مگر در موارد خاصی، از جمله اینکه متن، در منابع متعدد آمده و در بعضی از این منابع، به معصوم اسناد داده شده و در بعضی دیگر، اسناد داده نشده باشد، در چنین مواردی، اگر منابع حدیث اندک باشد، آن متن استخراج شده و در ادامه آن، این عبارت آمده است: «من دون اسناد إلى المعصوم؛ بدون اسناد به معصوم».

۱۰. کتاب بحار الأنوار از مجموعه‌های روایی شیعی و کتاب کنز العمال از مجموعه‌های روایی اهل سنت به شمار می‌روند. لذا سعی شده پس از ذکر منبع هر حدیث، نام این دو کتاب آورده شده تا کار مراجعه‌کنندگان آسان گردد.

۱۱. سعی شده متن احادیث از کتابهای واسطه استخراج نشوند (به استثنای بحار و کنز العمال) مگر در مواردی دست نیافتن به منبعی که واسطه از آن نقل کرده است. در این صورت نام کتاب واسطه ذکر و نام منبع اصلی در کنار آن می‌آید. مثلاً «مستدرک الوسائل: ... به نقل از العتیق غروی».

۱۲. تنظیم منابع و پاورقیها بر اساس میزان اعتبار است و منابع ضعیف بر قوی مقدم نشده‌اند، مگر در موارد خاص.

۱۳. از اقدامات درخور توجه در این مجموعه، جدا کردن منابع شیعی و اهل سنت در پاورقی است. به این صورت که مثلاً، منابع شیعی در ابتدا آمده‌اند و میان آنها ویرگول قرار دارد و پس از اتمام آنها نقطه ویرگول گذاشته شده و بعد منابع اهل سنت می‌آیند و در میان آنها ویرگول گذارده شده است.

۱۴. در احادیث مشابه و هم‌معنا، اختلاف جزئی میان آنها فراوان دیده می‌شود، به گونه‌ای که در این موارد نه می‌توان آنها را تکرار کرد و نه می‌توان یک متن را آورد و منابع دیگر را نیز ذکر کرد. روش کتاب هنگام برخورد با مواردی از این دست، آن است که در صورت امکان اختلاف الفاظ در پاورقی ذکر شده و الا با تعبیری مثل «نحوه» به اختلاف اشاره شده است. البته، اگر اختلاف تنها در برخی الفاظ بوده و این اختلاف هیچ لطمه‌ای به معنا نزند، از ذکر اختلاف صرف نظر شده است. اگر متن انتخاب شده با آنچه در منابع دیگر آمده اختلاف زیاد داشته باشد، با تعبیر «ر.ک.» خواننده به منبع مربوط ارجاع داده شده است.

۱۵. فهرست اجمالی در ابتدای هر جلد آمده و در انتها، این فهرستها درج شده‌اند: آیات، اشخاص، گروه‌ها، مکانها، زمانها، منابع و مأخذ، فهرست تفصیلی.

مدخلهای جلد اول از «ایثار» شروع و به «آخرت» ختم می‌شود و همان‌طور مدخلهای اصلی جلد دوم عبارت است از: برادری، ادب، اذان. جلد سوم، مدخلهای آزاررسانی، تاریخ، زمین، الگو، مساوات را در بر دارد.

۱۸. در ابتدای هر مدخل اصلی، ذیل «درآمد» به توضیح معانی لغوی و اصطلاحی آن عنوان پرداخته شده و سپس کلیاتی در مورد مدخل و جمع‌بندی احادیث در آن موضوع آمده است. به عنوان نمونه در درآمد بخش اول که به «ایثار» اختصاص دارد، این عناوین به چشم می‌خورد:

ایثار در لغت، ایثار در قرآن و حدیث، ارزش ایثار، انواع ایثار، عوامل ایثار، آثار ایثار و آداب ایثار. گفتنی است قبل از انتشار الفبایی این مجموعه، بخشهایی از متن عربی آن به صورت مستقل منتشر شده است که این بخشها در چاپ کامل دانشنامه، در جای مناسب خود خواهند آمد. این کتابها عبارت‌اند از:

اهل البيت في الكتاب والسنة؛ العلم والحكمة في الكتاب والسنة؛ التنمية الاقتصادية في الكتاب والسنة؛ العقل والجهل في الكتاب والسنة؛ الصلاة في الكتاب والسنة؛ الحج والعمرة في الكتاب والسنة؛ الخير والبركة في الكتاب والسنة؛ الحوار بين الحضارات في الكتاب والسنة؛ شهر الله في الكتاب والسنة و المحبة في الكتاب والسنة.